

TIJORAT BANKLARIDA ISLOMIY BANK XIZMATLARI JORIY ETISHNING USLUBIY JIHATLARI

Absamatov Asqar Ergashovich

Termiz davlat universiteti Moliya va moliyaviy texnologiyalar kafedrası, tadqiqotchisi

email: absamatovasqar@gmail.com

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
Volume: 1 Issue: 7 DOI: https://doi.org/10.55439/INSURE/vol1_iss7/a11	Ushbu maqolada tijorat banklari faoliyatida islomiy bank xizmatlarini rivojlantirish yo'llari hamda mavjud muammolar tahlili va rivojlantirish istiqbollarini takomillashtirish haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada islomiy bank xizmatlaridan foydalanish istiqbollarini O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari faoliyatida foydalanishni rivojlantirish istiqbollaridagi mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha muallif yondashuvlari va takliflari keltirilgan.
KEYWORDS	Tijorat banklari, islom moliyasi, mushoraka, sukuk, mudoraba, murobaha, moliyalashtirish, islom banklari, islom darchalari, islomiy bank xizmatlari.

Кирини (Introduction/Введение)

So'nggi yillarda islom moliya institutlari va vositalariga nafaqat investitsiyalarni diversifikatsiya qilish, balki xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, shuningdek, musulmon mamlakatlaridagi sheriklar bilan hamkorlik qilish uchun murojaat qilayotgan g'arb kompaniyalari soni ortib borayotgani juda muhimdir. Natijada nafaqat islom moliya institutlari, balki mahalliy va xorijiy mijozlar uchun raqobatlashadigan an'anaviy moliya institutlarining "Islomiy bo'linmalari" ham jadal rivojlanmoqda. Kelgusida islom banklarining asosiy rivojlanish tendentsiyalari taklif etilayotgan xizmatlarni soddalashtirish va standartlashtirish jarayonlari, shuningdek sanoatni birlashtirish bilan bog'liq bo'ladi, deb hisoblashmoqdalar.

Islom banklarini tashkil etishning afzalligi shundaki, nazorat qiluvchi bosh bank (sho'ba bank tashkil etilgan taqdirda) avvalgi mijozlarga xizmat ko'rsatishni davom ettirish imkoniyatiga ega, islom banki esa faqat o'z sohasida ixtisoslashgan. Bundan tashqari, bunday tashkiliy qadam musulmonlarning islom bankiga bo'lgan ishonchini oshiradi, chunki u an'anaviy bankning ajralib turadi va shuning uchun faoliyati shariat qonunlariga muvofiqligi uchun sinchkovlik bilan tekshiriladi.

Shu bilan birga, islom banklarini tashkil etish uchun dastlabki mablag'lar an'anaviy banklardan birining kapitalini tashkil etishi bilan bog'liq muammo mavjud. Binobarin, islom banki mablag'lari an'anaviy bank mablag'laridan ajratilmagan, bu islom huquqi nuqtai nazaridan qabul qilinishi mumkin emas. Ushbu muammoning echimlaridan biri sifatida odatda bankning boshlang'ich mablag'larini "tozalash" maqsadida pul xayr-ehsonlarini to'plash uchun mo'ljallangan yangi islom institutini shakllantirish ko'rib chiqiladi. Shu sababli, oddiy bankni islom bankiga aylantirish juda qiyin bo'lib tuyuladi, chunki bu holda bank barcha kreditlar va depozitlarni foizsiz aktivlar va majburiyatlarga aylantirishi kerak. Shuni ham ta'kidlash joizki, islom banklarini litsenziyalash nazorat organlariga yukni oshiradi, chunki mavjud nazorat doirasidan farq qiladigan yangi faoliyat turi yaratiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili (анализ использованной литературы. Literature review). O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida "Mamlakatimizda islom moliyaviy

xizmatlarini joriy etish bo'yicha huquqiy bazani yaratish vaqti-soati keldi. Bunga Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etiladi" deb ta'kidlab o'tdi.[1] Ahmad El-Najjaming islom bankchiligi haqidagi ilmiy qarashlari uning islom tamoyillari va qadriyatlariga mos keladigan moliyaviy tizimni rivojlantirish istagini aks ettiradi. U bank muassasalari faoliyatida axloqiy tamoyillar, barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni talab qiladi deya ta'kidlaydi.[2] Sidun Xoron va Vana Nursufiza Vana Azmi kabi boshqa islom ulamolari «islom iqtisodi adolat, altruizm, hamkorlik, xolislik, mo'tadillik va e'tibor kabi axloqiy qadriyatlarga asoslanganligini ta'kidlaydilar. Shunga ko'ra, nafaqat bank tizimi, balki iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari ham ana shu qadriyatlarni hisobga olgan holda faoliyat yuritishi kerak. Shuningdek ular, islom va tijorat banklari tushunchalarini ajratish taklif qiladi, chunki islom banklari islom huquqi yoki shariat qonunlariga asoslangan faoliyat tamoyillarini hisobga olgan holda bank faoliyatini amalga oshirish maqsadida tashkil etilgan muassasalar, tijorat banklari esa, aksincha faqat biznes maqsadlariga erishish uchun unda diniy ta'limotlar umuman hisobga olinmaydi» deya ta'kidlashadilar. [3] Bangladeshlik olim Muhammad Akram Xon taniqli islom iqtisodchisi va faylasufi bo'lib, islom moliyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning islom bank ishi haqidagi ilmiy qarashlari islom huquqi (shariat) va iqtisodiy adolat tamoyillariga asoslanadi. Xonning fikricha, islom banklari ko'pincha foiz stavkalari asosida qarz oluvchilar bilan shug'ullanadigan an'anaviy tijorat banklaridan farqli ravishda "risk va mukofot" tamoyiliga amal qilishi kerak. Uning fikricha, foizdan foydalanish shariatga ziddir, chunki bu islomda taqiqlangan noaniqlik yoki tavakkalchilikdan foyda olishni anglatadi. Buning o'rniga Xon islom tamoyillari asosida tadbirkorlar va kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida jamg'armalar va investitsion hisobvaraqlar tashkil etishni qo'llab-quvvatlaydi. [4] O'z navbatida Vahba Az-Zuhayli «islomiy moliya bankining asosiy maqsadi musulmon jamiyatini qayta tiklashni tashkil etish va musulmonlar o'rtasidagi hamkorlikni islom qonunlari bilan kelishuv asosida amalga oshirish ekanligini ta'kidlaydi.[5] Islom moliyasini rivojlantirish bo'yicha 2023 yilgi hisobotga ko'ra, global islom moliya sanoati 2022 yilda o'z aktivlari hajmini 11 foizga oshirib, 4,5 trillion AQSh dollarini tashkil etdi, islom banki sanoat aktivlarining 72 foiziga egalik qiladi. Sanoat,

shuningdek, 2012 yildan beri 163 foizga o'sdi va 2027 yilga kelib 6,7 trillion dollarga o'sishi kutilmoqda [6].

Jumladan, Istanbuldagi islom banklariga bo'lgan munosabat va bank tanlash mezonlarini bo'yicha bir nechta tadqiqotlar olib borilmoqda. Islom banklarining mahsulot va xizmatlaridan foydalanishga yillar kesimida ortib bormoqda. Xususan, kredit berish kabi barcha operatsiyalarni iste'molchi foydasiga deb o'ylashadi va ular bu banklarga ishonch bildiradi. Natijada, islom banklari foyda taqsimlamasa ham, ular o'z pullarini islom banklariga depozitiga yo'naltiradi. Jumladan, islom banklarining yana bir bank xizmatlarini qulayligi bankomat joylashuvi uchun bankni tanlashi mumkin, ikkinchisi esa past to'lovlarni tanlashi mumkin. Islom bank xizmatlarini islom qonunlari va tamoyillari asosida ish olib borish, operatsiyalarda shaffoflik, xodimlarning samimiyligi, xizmat haqining pastligi, operatsiyalarning tezligi va samaradorligi kabi omillar mavjudligi bank tanlashiga katta ta'sir ko'rsatadi [7].

So'nggi yillarda ko'pgina davlatlar islomiy moliyaviy markazlarga aylanishga intilmoqda. Islomiy moliyaviy vositalar va mahsulotlarning aktivlar bilan ta'minlanganligi moliyaviy operatsiyalarga yanada ishonchlik ko'rsatadi. Islomiy moliya tamoyillarini mamlakatning umumiy moliya tizimiga integratsiyalashuvi qo'shimcha o'sish va past iqtisodiy o'zgaruvchanlikni keltirib chiqarganligi sababli, umumiy iqtisodiy o'sishni kuchaytirish va o'zgaruvchanlikni nazorat qilish uchun islom bank sektori, islom sug'urta sektori, islomiy pul va kapital bozori vositalarini kengaytirish olib keladi [8].

Bugungi kunda dunyo tadqiqotchilari neft narxi, rentabellik va bank depozitlarining islom banklari o'sishiga ta'sirini tahlil qilmoqda. Islom banklari o'sishining iqtisodiy o'sishga ta'siri baholanoqda. Neft narxlarining o'zgarishi, rentabellik, bank depozitlari o'zgaruvsigacha ta'siri model bilan panel ma'lumotlar regressiyasi natijasi islom banklarining o'sishiga sezilarli ijobiy ta'sirini baholangan. Islom bankining yuqori o'sishi mamlakatning iqtisodiy o'sishiga olib keladi. Islom banki barqarorligini saqlash uchun hukumat aralashuvi zarur va neft narxini barqaror ushlab turish uchun yaxshi xalqaro aloqalar zarur hisoblanadi [9].

Xususan, islomiy bank xizmatlari deganda islom tamoyillariga muvofiq ko'rsatiladigan, foiz (riba) va boshqa taqiqlangan faoliyatlardan xoli bo'lgan moliyaviy xizmatlar tushuniladi. Islomiy bank xizmatlari marketing strategiyalari, moliyaviy barqarorlik, boylik taqsimoti, ijtimoiy ma'suliyat, mijozlar ehtiyojini qondirish, moliyaviy savodxonlik va islom moliyasi doirasida texnologiyani o'zlashtirish kabi turli jihatlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar mijozlar ehtiyojini qondirish uchun islom banki xizmatlari marketingining ahamiyatini [10], moliyaviy barqarorlikka erishish va boylikni adolatli taqsimlashda islom banki xizmatlari samaradorligini baholash [11], mijozlarning islomiy bank xizmatlaridan foydalanishga qiziqishiga ta'sir etuvchi omillar, foydani taqsimlash va moliyaviy imkoniyatlarni ta'kidlaydi. Savodxonlik [12], islomiy moliyaviy savodxonlik darajasi va mijozlarning Turkiyada islom bankchilikni qabul qilishini belgilovchi omillar [13] hamda islom banki kontekstlarida Paytech xizmatlaridan foydalanish niyatiga ta'sir etuvchi omillar, ishonch va tavakkalchilik tushunchalarini ta'kidlaydi [14].

Tadqiqot metodologiyasi (Methods/Методы).

Tadqiqotda ilmiy abstraksional, guruhlash, qiyoslash, retrospektiv va istiqbolli, empiric tahlil va boshqa usullardan foydalanildi. Maqolada qiyosiy taqqoslash usulida jahon amaliyotida va taraqqiy etgan tijorat banklarida islom bank xizmatlaridan foydalanish usullarining tashkiliy-huquqiy asoslarini mamlakatimizdagi mavjud asoslar bilan taqqoslab, tegishli xulosalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalar (Анализ и результаты. Analysis and results)..

Bizning fikrimizcha, islom bank sektorini rivojlantirishga ko'maklashish islom moliya institutlariga turli imtiyozlar va imtiyozlar berishni emas, balki islom banklari o'z faoliyatini iqtisodiy agentlar tomonidan talab qilinadigan talablarga muvofiq amalga oshirishi mumkin bo'lgan tegishli me'yoriy-huquqiy bazani yaratishni anglatishi kerak.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun tartibga soluvchilar va islom moliya sanoati vakillaridan iborat ishchi guruhlarini yaratish foydali bo'ladi. Bunday ishchi guruhlar islom banklari duch keladigan muammolarni aniqlashga yordam beradi va shunga mos ravishda zarur tartibga solish usullarini ishlab chiqishi mumkin. Bank tizimining to'g'ri ishlashi uchun bank tizimining normal ishlashiga hissa qo'shadigan ma'lum infratuzilmaning mavjudligi zarur.

Shunday qilib, agar islom moliya institutlarini rivojlantirish zarurati tan olinsa, nazorat organlari quyidagilarga tayyor bo'lishlari kerak:

* Islom banklarining ishlash tamoyillarini to'g'ri tushunishni ta'minlash;

* barcha bitimlarni tartibga solish qoidalarini ishlab chiqish;

* Islom banklari mijozlariga an'anaviy banklar mijozlari bilan bir xil darajada himoya qilish.

Shunday qilib, so'nggi yillar davomida islom banklari jahon moliya tizimida o'z o'rnini egallab kelmoqda. Shu bilan birga, asta-sekin islom moliya institutlari oddiy moliyaviy tizimlarga kirib bormoqda. Aytish mumkinki, hech bo'lmaganda o'rta muddatli istiqbolda ushbu tendentsiya energiya narxlarining yanada oshishi, musulmon mamlakatlarining moliyaviy bozorlarining rivojlanishi, shuningdek, eng yirik kompaniyalar o'rtasida musulmon mamlakatlarida to'plangan kapital uchun raqobat tufayli davom etadi. Xususan, islom bank xizmatlari sektorining nisbatan tez o'sishiga qaramay, ko'plab davlat organlari va iqtisodiy agentlar hali ham an'anaviy va Islom bank tizimlarining birgalikda faoliyat olib borishlari mumkinligi haqida ma'lumotga ega emaslar. Islom banklari yanada rivojlanib borar ekan, pul-kreditlarni tartibga solish va nazorat qilish organlari oldida ushbu tashkilotlarni mamlakat moliya tizimiga integratsiya qilish vazifasi muqarrar ravishda paydo bo'ladi. Bundan tashqari, umuman islom bank tizimining barqarorligini ta'minlash uchun nafaqat qonunchilikni moslashtirish, balki islom moliya tashkilotlarini moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan tegishli bank infratuzilmasi mavjudligini ta'minlash kerak bo'ladi. E'tibor bering, yuqorida aytilganlarning barchasi moliya tizimini ismolashtirishga yordam berish zarurligini anglatmaydi. Biroq, islom moliya institutlari moliyaviy tartibga solish tizimining statistik jihatdan muhim qismiga aylanar ekan, ularning rivojlanishi va barqarorligini ta'minlash muqarrar ravishda moliyaviy tartibga soluvchilarning vazifasiga aylanadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni inobatga olgan holda, bank tuzilmasiga ega bo'lgan mamlakatimiz islom va an'anaviy tijorat banklari o'rtasida munosabatlarni o'rnatishda tijorat banklarida "Islom darchalari"ni ochish orqali amalga oshirish mumkin. "Islom darchalari" tijorat banklariga islomiy an'anaviy moliyalashtirish modeli bo'yicha xizmat ko'rsatish imkoniyatini beradi. An'anaviy banklarning o'zaro ta'siriga ehtiyoj bor, ammo ushbu bosqichda an'anaviy banklar o'z faoliyatini islomiy moliyalashtirish faoliyati bilan birlashtirishga haqli emas. Mamlakatimizda islomiy moliyalashtirishning rivojlanish tezligi va uning muvaffaqiyat darajasi ushbu taktik muammoni hal qilish tezligiga bog'liq.

1-rasm. Respublikamiz tijorat banklari faoliyatida islomiy bank xizmatlarini joriy etishni rivojlantirish bosqichlari¹

Tijorat banklari faoliyatida islom bank xizmatlarini rivojlantirishda Islom moliya xizmatlarini taklif qilishni boshlashlari mumkin, masalan, Islomiy depozitlar, ipoteka kreditlari, islomiy sug'urta (takaful deb ataladi) va boshqalar.

Banklar o'z xodimlarini islomiy bank sohasida o'qitishlari zarur, shunda ular mijozlarga tegishli xizmatlarni taqdim etishda ko'proq malakali bo'lishadi.

Tijorat banklari islom bank xizmatlarini ishlab chiqish va taqdim etishda shariat tamoyillariga qat'iy rioya qilishlari kerak, masalan, foizlarni taqiqlash (riba), maysir va boshqalar. Shuningdek, banklar yangi xizmatlar yoki strategiyalarni ishlab chiqish bo'yicha maslahatlar berish uchun islom moliyasi bo'yicha mutaxassislar bilan hamkorlik o'rnatishi zarur.

Yuqorida keltirilgan bosqichlar tijorat banklariga islomiy bank xizmatlarini o'z faoliyatiga muvaffaqiyatli integratsiya qilishda va mijozlar bazasini kengaytirishda hamda shariat tamoyillariga mos keladigan moliyaviy xizmatlardan foydalanishni afzal ko'radigan yangi mijozlarni jalb qilishda yordam beradi.

2-rasm. Islom bank xizmatlarini tijorat banklari faoliyatiga joriy etishning metodologik jihatlar²

Tijorat banklari xizmatlarini islomiy moliyalashtirish tamoyillarini, masalan, foiz stavkalarini taqiqlash (riba) va tavakkalchilik va foydani taqsimlash tamoyillarini chuqur tahlil qilishlari hamda islom moliya tizimining tamoyillariga mos keladigan moliyaviy xizmatlarni ishlab chiqishi zarur, masalan, murabaha (oldi-sotdi bitimi), mudoraba (tadbirkorlikni moliyalashtirish) va ijara (ijara).

Islom bank xizmatlarini tijorat banklari faoliyatiga joriy etishda bank xodimlari mijozlarga tegishli xizmatlarni taqdim etishlari uchun islom moliya tizimining asoslari bo'yicha o'qitilishi hamda o'z faoliyati amalga oshirilayotgan mamlakat qonunchiligiga, shuningdek shariat standartlariga javob berishiga ishonch hosil qilishlari Islom bank xizmatlarini rivojlantirishga turtki beradi.

Shuningdek, tijorat banklari islom bank biznesining o'ziga xos xususiyatlarini, shu jumladan shariat tamoyillariga rioya etilishini aks ettiruvchi xatarlarni boshqarish tizimlarini ishlab chiqishi maqsadga muvofiq.

Ushbu uslubiy jihatlar tijorat banklariga islom bank xizmatlarini o'z faoliyatiga muvaffaqiyatli tatbiq etishga yordam beradi.

Jahon moliya tizimidagi islom banklarining kelajagini istiqbolli baholab, ularning hozirgi holatini xolisona baholash zarur. Jahon bank bozorida uch turdagi banklar o'rtasida raqobat kuchaymoqda: an'anaviy banklar; islomiy banklar va islom darchalari bo'lgan an'anaviy banklar. Bank sohasidagi islom darchalari islom banklari xizmatlarini rivojlantirish uchun muhim vositadir. Ular islomiy moliyaviy xizmatlarni taqdim etadigan oddiy banklarning filiallari yoki bo'linmalaridir, masalan, islomiy depozitlar, islomiy kreditlar, islomiy investitsiyalar va boshqalar.

Islom darchalari oddiy banklarga o'z mablag'larini boshqarishda shariat tamoyillariga rioya qilishga intilayotgan musulmon mijozlarni jalb qilish imkonini beradi. Shunday qilib, ular bankning mijozlar bazasini ko'paytirish va uning biznesini kengaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, islom darchalari bozorda moliyaviy xizmatlarning xilma-xilligiga hissa qo'shadi, bu esa umuman moliyaviy xizmatlar sektorini rivojlantirishga yordam beradi.

Islom darchalari yangi mijozlarni jalb qilish va moliyaviy xizmatlar turlarini kengaytirish orqali islom banklari xizmatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, deyish mumkin.

Umumiy aktivlar hajmining faol o'sishiga qaramay, islom banklari an'anaviy banklarga nisbatan hali ham kichikligicha qolmoqda. Garchi jahon inqirozi va pandemiya sharoitida islom banklari o'zlarining barqarorligini ko'rsatgan bo'lsalar-da, bir vaqtning o'zida ba'zi muammolar aniq bo'lib, ularni bartaraf etish islom bank institutlarining jahon va milliy moliya bozorlaridagi raqobatbardosh mavqei kuchaytiradi. Shariat me'yorlariga ko'ra, islom banki o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy javobgarlik tamoyillariga asoslanadi. Biroq, amalda ularni muayyan bank institutlarida amalga oshirish bilan bog'liq muammolar mavjud.

So'nggi yillarda raqamli bank, FinTech va innovatsiyalar islom moliyasini rivojlantirishda tobora muhim rol o'ynamoqda. Shariat tamoyillariga asoslangan islomiy moliya zamonaviy dunyoning qulaylik va raqobatbardoshlik kabi qiyinchiliklariga duch kelmoqda. Raqamli texnologiyalar va FinTech Islom banki xizmatlarini takomillashtirish hamda uning global ta'sirini kengaytirish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi.

Islom moliya sohasidagi innovatsiyalarning asosiy yo'nalishlaridan biri bu bank sektori xizmatlaridan qulay foydalanish uchun raqamli platformalarni rivojlantirishdir. Mobil ilovalar, onlayn-banking va

raqamli hamyonlar mijozlarga shariat tamoyillariga muvofiq hisob-kitob operatsiyalari, pul o'tkazmalari va hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beradi.

FinTech kompaniyalari, shuningdek, islom moliyasi uchun raqamli investitsiya platformalari (Robo-maslahat), operatsiyalarning shaffofligi va xavfsizligini ta'minlash uchun blokcheyn texnologiyalari va shariat tamoyillariga mos keladigan raqamli kriptovalyutalar kabi yangi xizmatlarni faol ravishda ishlab chiqmoqdalar. Shuningdek, raqamli bank va FinTech islom moliyasi innovatsiyalarida muhim rol o'ynaydi, mijozlar uchun yangi imkoniyatlar ochadi va ushbu sohaning global ta'sirini kengaytiradi.

Islom bank xizmatining asosiy vositalaridan biri mudoraba bo'lib, u investor bank va tadbirkor o'rtasidagi hamkorlik shaklidir. Ushbu xizmat doirasida bank loyihalar yoki korxonalar uchun mablag' ajratadi va tadbirkor ularni boshqaradi. Foyda ular o'rtasida oldindan kelishilgan shartlarga muvofiq taqsimlanadi.

Mudorabani qo'llash iqtisodiyotni rivojlantiradi va islom moliya tizimi tamoyillariga amal qilganlar uchun mablag' olish imkoniyatini beradi. Islom banklari mudorabdan qurilish, savdo, qishloq xo'jaligi va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari kabi turli loyihalarni moliyalashtirish uchun faol foydalanmoqdalar.

Buning asosiy ko'rsatkichlaridan biri aholining islom bank xizmatlaridan foydalanishga tayyorligidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, mamlakatimiz aholisi mijozlarga yo'naltirilgan bank xizmatlarining muqobil turlarini rivojlantirishdan manfaatdor. Bundan tashqari, aholining katta qismi qaror qabul qilishda ushbu xizmat turini taklif qiluvchi kompaniyaning obro'siga asoslanadi.

1-jadval

Islom bank xizmatlarini rivojlantirishning asosiy afzalliklari³

Islom banklari uchun	Hamkor korxonalar uchun	Xizmatlar iste'molchisi uchun
- barqaror mijozlar bazasi; - korxonalar faoliyatini rivojlantirish va kengaytirish – hamkorlar bank foydasining oshishiga olib keladi; - bank resurslari tovarlarga moddiylashtirilgan, kreditlarni ta'minlaydigan va kredit xatarlarini kamaytirishga olib keladigan uskunalar, binolar; - bank o'z yozmalarini to'liq bajaradi; mablag'larni to'playdi, tarqatadi va iqtisodiyotning rivojlanishini rag'batlantiradi.	- doimiy mijozlar/ iste'molchilar qo'mi; - bank uchun korxona faoliyatining shaffofligi qarzga olingan mablag'larga kirishni soddalashtirishga va ularning narxini pasaytirishga olib keladi; - korxona xodimlarini o'qitish imkoniyati bu korxona va uning moliyaviy oqimlarini boshqarishni takomillashtirishga olib keladi.	- tovarlar va xizmatlarning mavjudligi; - o'z biznesini yaratish imkoniyati (tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash va imtiyozli shartlarda bank hamkorlaridan texnika va texnologiyalarni sotib olishning keng imkoniyatlari).

Mamlakatimiz bank xizmatlarining islom banki asosida rivojlanishini bank xizmatlari bozorini kengaytirish va sifatini oshirish usuli sifatida ushbu bozorning quyidagi omillarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

1. Bank bozori zamonaviy dunyoda o'zlarining axloqiy va diniy tamoyillaridan chetga chiqmaslikni, balki bank xizmatlaridan to'liq foydalanishni istagan yangi mijozlarni jalb qila oladi.

2. Bank bozori moliyaviy vositachi - bank va mijoz o'rtasida xatarlarni taqsimlash tamoyillaridan foydalangan holda barqaror moliyaviy bozorni rivojlantirishga yordam beradi.

3. O'zbekiston iqtisodiyoti korxonalari moliyaviy vositachi – bank va mijozning sheriklik shartnomalari orqali arzonroq pul mablag'laridan foydalanishlari mumkin.

4. Yangi bank tamoyillarini shakllantirish bank sektorining turli islom moliya institutlari bilan hamkorligini rivojlantirishga yordam beradi va shu bilan yangi investorlarni jalb qilish istiqbolini rivojlantiradi.

5. Bank bozori moliya-bank sektori va mamlakat iqtisodiyotining real sektori o'rtasidagi vositachilikni kuchaytiradi va banklarning asosiy funktsiyalaridan biri – bo'sh pul mablag'larini qayta taqsimlashni amalga oshirishda yordam beradi.

Islom bank xizmatlarini joriy etishni takomillashtirishning sifati va samaradorligini oshirishda quyidagi bir nechta uslubiy jihatlarni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, bank xodimlarini islom moliyaviy tamoyillari, shu jumladan shariat qonunchiligi va halol (ruxsat etilgan) va harom (qabul qilinmaydigan) daromad tamoyillari asosida o'qitish ularga taklif etilayotgan xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga va mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatishga yordam beradi.

Ikkinchidan, islom banki tamoyillariga mos keladigan yangi moliyaviy xizmatlarni ishlab chiqish shariat qoidalarini puxta o'rganishni talab qiladi. Bu, shuningdek, mijozlar ehtiyojlarini aniqlash uchun marketing tadqiqotlarini o'tkazishni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va xizmatlarni taqdim etish uchun zamonaviy bank tizimlaridan foydalanish mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga imkon beradi.

To'rtinchidan, bank faoliyatining shariat normalari va qonun hujjatlariga muvofiqligi ustidan qat'iy nazoratni amalga oshirish diniy yoki davlat organlari bilan nizolarning oldini olishga yordam beradi.

Beshinchidan, mijozlar bilan doimiy aloqa bankka ularning ehtiyojlarini tushunish va qanoatlantirish hamda taqdim etilayotgan xizmatlar to'g'risida fikr-mulohazalarni olish imkonini beradi.

Ushbu uslubiy jihatlarni islomiy bank xizmatlarini joriy etish jarayonini yaxshilashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida ushbu moliyaviy faoliyat sohasini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Natijalar interpretatsiyasi (Discussion/Обсуждение).

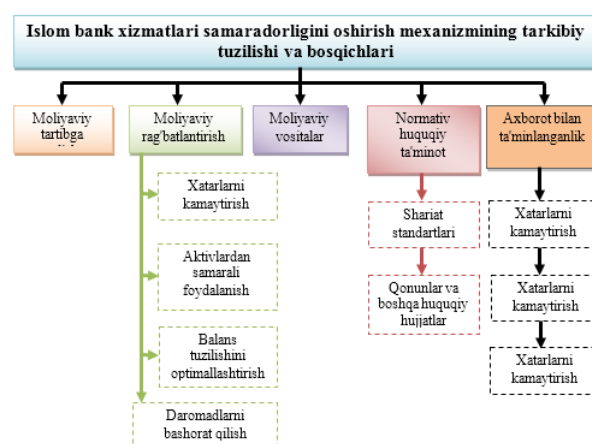
Ushbu tadqiqotni amalga oshirish davomida quyidagi savollar paydo bo'ldi va ularga quyidagicha javoblar shakllandi: O'zbekistonda Islom bank xizmatlari bozorining rivojlanganlik, islom bank xizmatlariga xos bo'lgan risklarni taqsimlash qanday? Yevropa va islom modellarining bank xizmatlarining xususiyatlari qanday? Islom bank xizmatlari samaradorligini oshirish uchun nimalar qilish kerak? Mazkur tadqiqotni amalga oshirish davomida ushbu savollarga asosli javoblar shakllantirildi.

Maqola bo'yicha xulosa va takliflar (Conclusions/Заключения).

Demak, bugungi islom bank xizmatlari bozorini rivojlantirishning asosi bank faoliyatini ikki jihatdan takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar majmui bo'lishi zarur: innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bank xizmatlarini modernizatsiya qilish. Bank xizmatlarini modernizatsiya qilishning mumkin bo'lgan yo'nalishlari sifatida islom banklarining ayrim tamoyillarini ya'ni, xatarlarni taqsimlash va sheriklik aloqalarini shakllantirishni moslashtirish va amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
2. A.N.Ahmad, M., Umar, A. A., Khamidi, M. F., & Idrus, A. (2014). Financing PF2 projects: Opportunities for Islamic project finance. *Procedia engineering*, 77, 179-187.
3. Kharon S., Nursufiza V., Azmi V. *Islamskaya finansovaya i bankovskaya sistema: Filosofiya, printsipy i praktika*. Kazan': Linova-Media, 2012. 536 p.
4. Khan M.F. *Money and Banking in Islam*. Institute of Policy Studies, 2013.
5. Al-Zuhaili W. *Financial Transactions in Islamic Jurisprudence*. Vol. 1. Beirut (Lebanon): Dar al-Fikr, 2003.
6. <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/230501-islamic-finance-2023-2024-growth-beyond-core-markets-remains-elusive-12712350>
7. Yıldız, S., Yıldız, E., & Topal, M. H. (2014). Islamic marketing as a new marketing trend: an application for determining consumers' Islamic bank selection criteria.
8. Khattak, M. A., & Khan, N. A. (2023). Islamic Finance, Growth, And Volatility: A Fresh Evidence From 82 Countries. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 9(1), 39-56.
9. Effendi, K. A. (2021). Islamic Bank and Economic Growth in the World. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(8), 421-427.
10. Abd Al-Majeed, H. E. Z. (2023). Marketing Islamic Banking Services and Their Impact on Customer Satisfaction (A case study of Al-Rajhi Bank-Saudi Arabia). *Journal of Namibian Studies: History Politics Culture*, 33, 518-535.
11. Hanif, M. (2023). Objective performance evaluation of the Islamic banking services industry: Evidence from Pakistan. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 15(2).
12. Maulidya, M., & Putra, R. (2023). The Effect of Perceptions of Profit Sharing, Islamic Financial Literacy, and E-Banking on Customer Interests in Using Bank Syariah Indonesia (BSI) Services Religiosity as a Moderating Variable. *JESI (Jurnal Ekonomi Syariah Indonesia)*, 13(2), 225-244.
13. Pala, F., Erdoğan, A., Ali, M., Alnori, F., & Barut, A. (2023). Analyzing the linkage between Islamic financial literacy and Islamic banking services adoption: evidence from Turkey. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.
14. Irimia-Diéguez, A., Albort-Morant, G., Oliver-Alfonso, M. D., & Ullah, S. (2023). Predicting the intention to use Paytech services by Islamic banking users. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 17(1), 1-15...

3-rasm. Mamlakatimizda islom bank xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlari⁴

Mamlakat bank bozori uchun innovatsion xizmat taklif qilish, Yevropa va islom modellarining bank xizmatlarining xususiyatlarini, asosiy farqlovchi xususiyatlarini o'z ichiga oladi, birinchidan, bank va mijozning loyihalarni moliyalashtirishdagi ulushli ishtiroki hisobiga iqtisodiyotning real sektorini minimal xavf darajasi bilan moliyalashtirishga bo'sh pul mablag'larini jalb qilish, ikkinchidan, jismoniy va yuridik shaxslarning ehtiyojlariga javob beradigan va umuman iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo'shadigan jadal rivojlanayotgan barqaror bank bozorini yaratish. Bank xizmatlarini joriy etish aholining turli qatlamlarining mablag'larini real sektorni moliyalashtirish uchun spekulativ mexanizmlardan emas, balki muayyan loyihalarni moliyalashtirishga qaratilgan tamoyillardan foydalangan holda jalb qilish imkonini beradi.

Islom bank xizmatlarida keng qo'llaniladigan past rentabelli xizmatlarni avtomatlashtirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda islom bank xizmatlariga xos bo'lgan xatarlarni taqsimlash va kapital moliyalashtirish tamoyillarini hisobga olgan holda bank xizmatlarini modernizatsiya qilish lozim. Bu holat nafaqat banklarning rentabelligini oshirishga va xatarlarni minimallashtirishga imkon beradi, balki bank xizmatlarining Yevropa va islom bozorini birlashtirish jarayonlarini rivojlantirish orqali yanada barqaror bank tizimini shakllantirishga yordam beradi.